

level of mental development of adolescents, while the category of adolescents with intellectual disabilities depends on the defect structure and features of neurodynamics.

Programme of experimental study of victim behaviour in adolescents

The main personal determinants of victimhood in adolescence are the triad of traits such as anxiety, aggressiveness, impulsivity, and suggestiveness. The victimising effect of aggression is the active provocation of violence. The victimising effect of anxiety lies in perceiving the environment as being uncertain and hostile, as a result a teenager tries to protect him/herself from it and the methods s/he uses may not always be constructive. The victimising effect of adolescent suggestiveness is most often associated with cognitive deficits, with negative attitude to oneself and provocative diffidence.

The foremost empirical components of individual psychological (personality) and socio-psychological preconditions of victimal behaviour of adolescents include anxiety; aggressiveness; impulsiveness; asociality; morose manner; self-esteem; suggestibility; aesthetic insensibility; peculiarities of ideas about own family and family relations. Hence, the research identifies the major features of the individual psychological (personality) preconditions of victim behaviour.

Furthermore, this paper examines ways to diagnose uncritical victim behavior in adolescents, particularly manifestations of aggressiveness, ostentation, propensity to fear, etc. The article presents a programme for studying the propensity to various types of victim behavior (predisposition to aggressive victim behavior, predisposition to self-harmful victim behavior, predisposition to hypersocial victim behavior, predisposition to dependent and helpless victim behavior, predisposition to uncritical victim behavior), as compared to such personality traits, as aggressiveness, suggestiveness, anxiety. The article contains methodological recommendations for teachers, psychologists, employees of the criminal police and children's services on the diagnosis of the violations of emotional sphere and behavior in adolescents based.

Key words: victim behavior, diagnostics, adolescents, inclination, mentally backward teenager.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2018 р.

Статтю прийнято до друку 15.12.2018 р.

УДК 159.923.2

Супрун Д. М. darya7@ukr.net

Григоренко Т. В. tatina.hroza.91@gmail.com

ОПЕРАЦІЙНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ КОМПОНЕНТ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПСИХОЛОГІВ (СПЕЦІАЛЬНИХ, КЛІНІЧНИХ)

У статті досліджено сучасний стан проблеми дослідження професійної самосвідомості. Аналізуються практичні аспекти її вдосконалення. Розглядаються різноманітні методики наукових пошуків у межах означеної проблеми дослідження. Висвітлено її сутність і структуру. Встановлено елементи, критерії та показники її сформованості. Особлива увага приділяється пошуку та розробці критеріїв, оптимального комплексу методів здійснення психологічної діагностики, що обумовлює визначення рівня розвитку професійної самосвідомості, розробці програми її розвитку та визначенню психологічної ефективності розробленої програми вдосконалення діяльності психологів (спеціальних, клінічних) щодо її розвитку. Доведений тісний зв'язок операційно-діяльнісного компоненту з такими особистісними характеристиками, як адекватна самооцінка, самоаналіз, соціальні цінності, направлені на справу, креативність, відповідальність, соціальна адаптованість, саморегуляція.

Ключові слова: дослідження професійної самосвідомості, методологія, методи наукового психологічного дослідження, професійна підготовка, операційно-діяльнісний компонент.

Провідна ідея концепції становлення професійної самосвідомості полягає у запровадженні такої педагогічної системи, функціонування якої дало б змогу цілевідповідно, методологічно й освітньо-процесуально забезпечити якість і результативність навчально-виховного процесу у вищій школі. Тож, за основу наукового обґрунтування ми взяли методологічний, теоретичний та практичний концепти, які представлені інтегральною взаємодією методологічних підходів (гуманістичний, аксіологічний, гносеологічний, акмеологічний, системний, контекстний, інтегративний, діяльнісний, рефлексивно-діяльнісний, особистісно-орієнтований).

Проведений аналіз концептуальних засад змістової, методичної та організаційної складових становлення професійної самосвідомості психологів (спеціальних, клінічних) надав можливість визначити її компоненти.

Дані теоретико-методичні засади змістової, методичної та організаційної складових становлення професійної самосвідомості психологів (спеціальних, клінічних) є підґрунтям розв'язання практичнозорієнтованих професійних питань. Тільки комплексне поєднання проаналізованих концептуальних підходів створює передумови для глибинного розуміння та осягнення суті та шляхів

вдосконалення досліджуваного феномену становлення професійної самосвідомості психологів (спеціальних, клінічних). Тож, доцільно за основу обґрунтування наукового пошуку взяти консолідацію методологічного, теоретичного та практичного концептів у сукупності відповідних їм підходів, що відображає взаємозв'язок між ними і є нерозривним механізмом стосовно становлення професійної самосвідомості психологів (спеціальних, клінічних). Отже, вважаємо за необхідне дослідити динаміку становлення зазначеної професійної самосвідомості відповідно до функціональної системи компонентів зазначеного процесу. До яких віднесено: професійно-мотиваційний, когнітивно-компетентнісний, операційно-діяльнісний, результативно-рефлексивний.

Операційно-діяльнісний компонент як складова становлення професійної самосвідомості консолідує: готовність до професійної діяльності: сформованість діагностичних умінь; сформованість змістово-процесуальних умінь; сформованість прогностичних умінь; здатність використовувати набуті вміння та навички при вирішенні професійних завдань.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття готовність до виконання професійної діяльності вживається в різноманітних значеннях. Готовність визначається як наявність здібностей (Б. Ананьев, С. Рубінштейн), якість особистості (К. Платонов), психологічний стан, суттєва ознака установки (Д. Унадзе;), психологічна умова успішності виконання діяльності (І. Ладанов), цілісне явище, скріплене переконаннями, морально-вольовими якостями особистості, способами поведінки, знаннями про професію та практичними вміннями та навичками (Р. Романенко; В. Серіков) [4, с. 202]. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що за великої кількості характеристик поняття «готовність», його розуміння залежить від основних теоретичних підходів, які не виключають, а взаємодоповнюють один одного.

Прихильники першого підходу (Н. Левітов; Л. Нерсесян, В. Пушкін) розглядають готовність на функціональному рівні та визначають її як особливий психічний стан, цілісний прояв особистості, що займає проміжне положення між психологічними процесами та якостями особистості.

Н. Левітов зазначає, що психологічний стан створює той загальний функціональний рівень, на фоні якого протікають процеси. Цей підхід простежується також у дослідженнях Л. Єгупова та А. Філатова, які розглядають установку як готовність психофізичних сил особистості до виконання певних дій [5, с. 59].

Інший підхід трактує готовність як складне багаторівневе утворення, динамічну систему з пізнавальними, вольовими, мотиваційними та емоційними характеристиками (В. Крутецький; Є. Козлов; М. Д'яченко, Л. Кандибович та ін.).

М. Д'яченко, Л. Кандибович характеризують готовність і як стан, і як інтегративну якість особистості. За їх трактуванням, готовність – це складне особистісне утворення, стан, який є обумовлений психологічними особливостями особистості, що забезпечує ефективність професійної діяльності. Отже, незважаючи на широку представленість у науковій літературі проблеми готовності та різні підходи до визначення даного поняття, науковці розглядають його як складне інтегративне утворення, що забезпечує доцільність і можливість організації діяльності та містить низку компонентів, адекватних вимогам і змісту діяльності [3, с. 244].

Існує два підходи до трактування змісту готовності: функціональний та особистісний. У межах функціонального підходу готовність до професійної діяльності трактується як певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень ефективної професійної діяльності. Саме на базі особистісного підходу готовність розглядається як результат підготовки особистості до певної діяльності. Дослідники, які вивчають проблему формування готовності особистості студентів-психологів (спеціальних, клінічних) до професійної діяльності, включають в її структуру такі компоненти, як мотив вибору професії, професійна спрямованість, професійно-значущі якості особистості, широкий об'єм знань, умінь і навичок; емоційні та вольові властивості студента, його стани, тощо. Процес підготовки майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) здійснюється шляхом одночасного формування всіх структурних компонентів їх особистісної та професійної готовності. Розвиток даних компонентів реалізується в умовах спеціально організованого навчання, що спрямоване на оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями, на формування позитивного ставлення до відповідного аспекту діяльності психолога (спеціального, клінічного).

Дослідники виділяють загальну (довготривалу) та ситуативну (короткочасну) готовність. Довготривала готовність – це стійка система професійно важливих якостей особистості, її досвід, знання, навички, необхідні для успішної діяльності в багатьох професійних ситуаціях. Вона визначає потенційну можливість виконання завдання з найкращими показниками. Однак це залежить від готовності у певний момент, тобто від стану до початку виконання задачі – настрою, який відображає особливості та вимоги ситуації.

Короткочасна готовність розглядається як актуалізація довготривалої готовності, що підвищує її дієвість. Обидві форми готовності знаходяться у єдності та взаємозв'язку. Виникнення короткочасної готовності залежить від довготривалої, в свою чергу перша визначає ситуативну продуктивність мислення,

пам'яті навичок, знань, діяльності загалом. М. Левітов, визначаючи короткочасну готовність як «передстартовий стан», виокремлює в ній три види: звичайну готовність (перед звичною для людини роботою); підвищену (перед роботою, у якій присутня новизна, творчий характер); знижену (при сильній емотивності особистості, що проявляється у порушеннях уваги, незібраності, помилкових діях).

О. Затворнюк у структурі готовності майбутнього психолога (спеціального, клінічного) до професійного самовдосконалення виділяє процесуально-діяльнісний компонент, який включає наявність у студента комплексу умінь, необхідних для професійної діяльності, які надалі він зможе вдосконалювати, а також знання методів і технологій саморозвитку [1, с. 128]. Науковці-психологи (Б. Ананьєв, Е. Клімов, А. Маслоу) констатують що готовність до професійного самовдосконалення передбачається уміннями творити життєві цінності і досягати конкретних практичних результатів; уміння розрізняти цілі-результати і проміжні цілі-засоби; усвідомлювати й співвідносити свої бажання, можливості з соціальними вимогами; самостійно формувати, розвивати, творчо перетворювати необхідні професійні й поліпрофесійні якості; працювати зі значними обсягами науково-професійної інформації [5, с. 228]. Даний компонент є провідним і функціонально забезпечуючим чинником, що обумовлює високу результативність та творчий характер дій. Він ґрунтується на психолого-педагогічних засадах особистісно-орієнтованого та розвивального навчання, врахуванні вікових та індивідуально-психологічних особливостей студентів-психологів (спеціальних, клінічних). Його реалізація здійснюється через комплекс форм, методів і засобів навчання, які впливають на мотиваційно-емоційну сферу студентів, стимулюючи їхню активну пізнавальну діяльність. Передбачається взаємодія студентів та викладачів, а також взаємодія студентів з інформаційними технологіями, літературою, співпрацю з іншими студентами.

У структурі готовності майбутнього психолога (спеціального, клінічного) до професійного самовдосконалення показниками процесуально-діялісного компоненту О. Затворнюк виділяє: професійні вміння, набуті студентами-психологами (прогностичні, конструктивні, організаторські, комунікативні); володіння сучасними психологічними технологіями; використання прийомів самоменеджменту [5, с. 183].

Проведене дослідження дозволяє зазначити, що підходи до поняття «готовність» різноманітні і кожна наука надає цьому поняттю деякі індивідуальні характеристики, хоча з упевненістю можна сказати, що і педагоги, і психологи, і соціологи дають споріднені дефініції. Ядро цього поняття включає в себе як психологічну готовність, яка являє собою базу та стійку платформу діяльності, так і практичну (професійну) готовність для застосування комплексу знань і умінь. Таким чином, на основі змістового аналізу понять «готовність», «професійна готовність» обґрунтовано їх комплексний, багатоаспектний і системний характер.

Отже, теоретичний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що готовність майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) до професійної діяльності – це цілеспрямований вияв потенціалу студентів-психологів, що включає їх переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння. Готовність досягається в ході становлення професійної самосвідомості, є результатом всебічного особистісного розвитку майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) з урахуванням вимог професійної психолого-педагогічної діяльності. Що стосується особистісної готовності студентів до професійної діяльності, то вона має складну динамічну структуру і є сукупністю інтелектуальних, рефлексивних і психофізіологічних компонентів у їх співвідношенні з проблемами

суспільства. Готовність до професійної діяльності характеризує рівень вмінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) використовувати способи вирішення діагностичних, змістово-процесуальних, прогностичних завдань. Діагностичні вміння є базовими для майбутньої психодіагностичної роботи, яка становить один з найскладніших видів діяльності психолога (спеціального, клінічного), який потребує спеціальної підготовки та сформованості його діагностичних, звичайно, в комплексі з прогностичними і організаційними вміннями. Найчастіше психодіагностика виступає одним з етапів у роботі психолога, який організовує свою діяльність на підставі практичного замовлення, отже необхідною є спеціальна, цілеспрямована робота з формування у майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) діагностичної компетентності ще під час навчання у закладі вищої освіти. Рішення даної проблеми можливе у процесі вивчення студентами педагогічних і психологічних дисциплін з циклу професійної та практичної підготовки, структура, зміст і технології яких дозволяють забезпечити системність, наступність, цілісність засвоєння студентами основ діагностичної діяльності [3, с. 239]. Діагностичні вміння виявляються в тому, що в процесі їх формування об'єднуються, інтегрують і систематизуються знання з різних галузей – психології, педагогіки, фізіології, теорії діагностики тощо. На етапі функціонування діагностичних умінь ці теоретичні знання перетворюються в інструмент практичної діяльності. С. Мартиненко, до діагностичних умінь відносить вміння аналізувати, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розпізнаючи серед них випадкові та помилкові; моделювати та перетворювати моделі взаємодії, визначати мету і розробляти конкретні завдання діагностичного вивчення, підбирати діагностичний інструментарій, накопичувати і обробляти діагностичну інформацію, здійснювати самодіагностику тощо. Г. Гац діагностичні знання тлумачить як систему засвоєних понять із галузі теорії та практики діагностики, а вміння – спосіб виконання дій, які забезпечують сукупність набутих знань та навичок у галузі діагностичної діяльності. Як зазначає М. Єрофєєва, процес формування діагностичних умінь має охоплювати три аспекти, а саме: формування знань теорії діагностики; засвоєння знань технології проведення діагностичного дослідження; вироблення практичних дій [1, с. 38].

Виходячи з аналізу існуючих класифікацій діагностичних умінь психолога виокремлено систему діагностичних умінь, згрупованих відповідно до компонентів структури психолого-педагогічної діяльності: діагностичні вміння цілепокладання; організаторські діагностичні вміння; практико-діагностичні вміння; оціночно-аналітичні діагностичні вміння; прогностично-конструктивні діагностичні вміння.

Характеристика сформованості змістово-процесуальних складових становлення професійної самосвідомості за операційно-діяльнісним компонентом стає логічним продовженням та доповненням загальної картини сформованості необхідних знань, умінь і навичок корекційної діяльності, вирішальним орієнтиром для психологів, оскільки саме практично-діяльнісна активність студента дає найбільш повні та об'єктивні дані про стан готовності до застосування професійних знань у фаховій діяльності. Здатність належно виконувати певні дії, що заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок (зміст), визначається у педагогічній науці однією з провідних категорій дидактики – умінням (процес). Звідси, рівень виконання корекційно-педагогічної діяльності завжди пов'язаний із наявністю корекційно-педагогічних дій-умінь. Педагогічні дії є складовою операційної сфери всієї педагогічної діяльності. При цьому вони охоплюють різновиди двох основних груп дій: власне розумових та психомоторних. Сформованість цих дій впливає на рівень оволодіння корекційно-педагогічною технікою. За даними досліджень В. Семиченко, процес реалізації психологічної діяльності становить систему як наслідок інтегрування окремих психолого-педагогічних дій. Діяльність, відповідаючи високому рівню інтеграції, на думку дослідниці, здійснюється як єдине ціле: кожна дія є доцільним актом активності, а характер реалізації структурних елементів органічно вписується до системи діяльності загалом [3, с. 293].

Неодноразово В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, Л. Руденко, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет зазначають, що вирішення актуальних для професійної підготовки психологів (спеціальних, клінічних) проблем передбачає досконале володіння майбутніми спеціалістами основами теоретичних мультидисциплінарних знань та новітніх психолого-педагогічних технологій, практичними вміннями проведення діагностико-прогностичного вивчення особистості з аналізом структури дефекту,

ідентифікацією соматичних і психічних станів та сталих характерологічних рис, активізації та гальмування психічних проявів тощо.

Проведене дослідження сформованості змістово-процесуальних вмінь дозволяє зазначити, що їх номінація полягає у здатності: здійснювати пошук «інноваційної» інформації, фіксувати та обробляти її, формулювати і описувати проблему; генерувати та відбирати нові ідеї для досягнення актуальних цілей та вирішення психологічних та педагогічних завдань; переносити відомі інтегративні психолого-педагогічні знання, варіанти рішення, прийоми корекційної роботи в умови нової професійної ситуації; уміння знаходити для кожної конкретної ситуації нове рішення за допомогою інтеграції відомих ідей, знань, навичок; уміння створювати нові елементи медико-біологічних і психолого-педагогічних знань, конструювати нові прийоми для вирішення корекційно-педагогічних ситуацій. Параметри цього критерію визначаємо, спираючись на класифікацію провідних педагогічних умінь О. Щербакова: фіксувати та обробляти інформацію, формулювати і описувати проблему; генерувати та відбирати нові ідеї для досягнення актуальних цілей та вирішення психологічних та педагогічних завдань (проектувальний компонент), оволодінні знаннями методологічних і теоретичних основ, методик з навчання різних предметів, концептуальних основ структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), уміння застосувати знання та виконувати основні професійно-методичні функції, застосовувати набуті інтегративні знання в умовах корекційної роботи; до розуміння клінічної складності дефекта, психолого-педагогічних особливостей та перспектив індивідуального розвитку; до вибору науково обґрунтованих підходів до складання відповідних корекційних програм (конструктивний компонент); продуктивно застосовувати психологічні та педагогічні нововведення; творчо і оптимально використовувати зміст, технології, методи, прийоми, засоби з практики фахових дисциплін у закладі вищої освіти; залучення до різних видів професійної діяльності й організація даної діяльності. Виділяють наступні організаторські уміння психолога (спеціального, клінічного): мобілізаційні, інформаційні, розвивальні і орієнтаційні; оволодіти технологією психолого-педагогічної взаємодії, що передбачає усвідомлення її цілей і завдань, вирішенню яких підпорядковується процес обміну інформацією пізнавального (медико-біологічного, психологічного, педагогічного) і ефективно-оцінного (емоційно-позитивного) характеру, готовність до творчого співробітництва і творчого спілкування, вироблення єдиної стратегії взаємодії суб'єктів між собою, організація сприйняття і розуміння партнерами різних технологій, методів і прийомів корекційної роботи для об'єднання зусиль із метою досягнення єдиної мети (організаційний компонент).

Характеристика сформованості прогностичних умінь психологів (спеціальних, клінічних) у контексті операційно-діяльнісного компоненту є логічним продовженням нашого дослідження. Процес формування прогностичних умінь доцільно розглядати як спеціально організовану навчально-пізнавальну діяльність студентів, спрямовану на виконання професійно орієнтованих завдань та розв'язування проблемно-пошукових ситуацій, які передбачають розвиток умінь студентів здійснювати як елементарні прогностичні операції і дії, так і реалізовувати цілісні методики психологічного прогнозування. Адже формування прогностичних умінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) залежить від чіткості структури самих прогностичних умінь, тобто відповідних знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої професійної прогностичної діяльності. Тому доцільно виокремити відповідні знання, уміння і навички, які входять до складу прогностичних умінь. Серед них особливої ваги набувають такі, як інтелектуальні, проєктивні, аналітичні уміння та моделювання. Ефективність формування прогностичних умінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) значною мірою залежить від реалізації комплексу психолого-педагогічних умов, а саме: 1) позитивної мотивації викладачів і студентів; 2) урахування психологічних особливостей розвитку особистості; 3) використання інноваційних методів навчання, а саме методів інтерактивного навчання, комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання, тренінгів, ділових ігор тощо; 4) фунда-менталізації професійної підготовки майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) на базі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу; 5) організації самостійної пізнавальної діяльності студентів у процесі керованої науково-дослідницької роботи.

Методологічна специфіка системного підходу полягає у тому, щоб адекватно виявити механізми формування прогностичних умінь та їх взаємодію. Орієнтація на системний підхід у дослідженні

передбачає з'ясування структури, взаємозв'язків елементів, їх функціонування, цілісність розвитку, динаміку формування, сутність та особливості прогностичних умінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних). Отже, за такого підходу процес формування прогностичних умінь досліджується як цілісна система, упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів (мети, змісту, методів, засобів, форм і результатів навчання), що є цілісним утворенням.

Ключовими положеннями діяльнісного підходу є принцип єдності свідомості та діяльності, а також принцип інтеріоризації-екстеріоризації. Згідно з першим із них саме діяльність обумовлює формування в людини всіх психічних процесів і свідомості, а вони, у свою чергу, виявляючись регуляторами діяльності, є умовою її подальшого вдосконалення. Залучення суб'єкта до діяльності приводить до об'єднання численних і різних за складністю її компонентів у функціональну психологічну систему діяльності. При цьому індивідуальні якості, з яких складається остання, під впливом вимог діяльності розвиваються, набуваючи рис оперативності та пристосованості до цих вимог. Особливе значення має принцип інтеріоризації-екстеріоризації. Він характеризує механізм засвоєння особистістю суспільно-історичного досвіду [4, с. 162]. Отже, з позицій діяльнісного підходу розглядаємо процес формування прогностичних умінь психологів (спеціальних, клінічних) як специфічний вид діяльності, у ході якого: здійснюється вплив на мотиви та інтереси студента; до цілей навчальної діяльності включається формування прогностичних умінь з перспективою подальшого їх розвитку у майбутній професійній діяльності; провідна роль належить власній активності суб'єкта, результатом якої є не тільки перетворення зовнішнього світу, а й формування специфічного, цілісного, відносно самостійного внутрішнього світу людини; відбувається спільне прийняття рішення, яке є результатом аргументованого обговорення різних точок зору на проблему, що розглядається.

Синергетичний підхід – це міждисциплінарний науковий напрям, що ґрунтується на ідеях системності та цілісності світу, уявленнях людини про світ і себе в ньому; теорією систем, що саморозвиваються, самоорганізуються, процесів становлення «порядку через хаос», нестійкості як основоположної характеристики процесів еволюції [3, с. 193]. Використання синергетичної методології для вирішення окресленої проблеми означає, що: – формування прогностичних умінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) не можна вважати планомірно-поступовим, лінійним процесом. Він обов'язково супроводжується кризами, подолання або запобігання яких зумовлюють необхідність негайного аналізу (самоаналізу), перебудову професійної картини світу майбутнього фахівця;

– прогностичні уміння майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) варто розглядати як складноорганізовану систему, якій неможливо нав'язати шляхи розвитку без урахування внутрішніх потреб особистості;

– ефективність формування прогностичних умінь не виключає фактор випадковості;

– аналіз стану сформованості прогностичних умінь є підґрунтям для прогностичної діяльності, виокремлення варіантів подальшого їх розвитку;

– процес формування прогностичних умінь має здійснюватися за умови узгодження темпів розвитку суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі;

– результати сформованості прогностичних умінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) мають бути затребувані освітнім простором ЗВО, соціальним та професійним оточенням.

Здійснюючи дослідження, ми спиралися на основні положення компетентнісного, особистісно-орієнтованого та контекстного підходів.

Компетентнісний підхід у системі формування прогностичних умінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) вимагає зміщення акцентів із засвоєння визначених державними стандартами знань, умінь і навичок на формування здатності практично діяти («знання в дію»), приймати ефективні рішення; застосовувати технології прогнозування; активну професійну позицію в усіх сферах діяльності. Прогностична компетентність майбутнього психолога (спеціального, клінічного) розглядається нами як інтегрована якість особистості, що визначає складне індивідуально-психологічне, поліфункціональне утворення професійних теоретичних знань, ціннісних установок, особистісних якостей і практичних умінь психолога (спеціального, клінічного) у сфері психологічного прогнозування, а також мотиваційно-ціннісного ставлення до прогностичної діяльності, прагнення до планування власного професійного самовизначення та особистісного розвитку, що в перспективі призведе до професійного самоздійснення

(в ідеалі). Сформована у майбутнього психолога (спеціального, клінічного) компетентність у здійсненні прогностичної діяльності обумовлює рівень його професійної підготовки, оскільки такого фахівця вирізняє здатність з-поміж розмаїття рішень, технологій обирати найбільш оптимальні, підвищити ефективність процесу професійної діяльності; ця компетентність передбачає постійне оновлення знань, оволодіння новою інформацією, формування умінь відповідно до змін у суспільстві для успішного вирішення професійних завдань. Отже, у контексті компетентнісного підходу результат формування прогностичних умінь ми розглядаємо як сформованість у студентів прогностичної компетентності у процесі їх навчання у ЗВО.

За особистісно-орієнтованого підходу впливам зовнішнього характеру надається особистісний сенс. Формування прогностичних умінь стає керованим завдяки механізму вибірковості, що забезпечується гармонійним балансом між зовнішніми впливами і внутрішніми процесами – персоналізацією, самоідентифікацією, самореалізацією та ін. В умовах вищої школи передбачається проектування навчально-виховного процесу таким чином, щоб під час формування прогностичних умінь студентів одночасно впливати на їх свідомість, розвивати їх почуття і виробляти навички і звички професійно спрямованої поведінки, сприяти формуванню особистих переконань (мотивів), якими майбутні фахівці будуть керуватися у професійній діяльності.

Контекстний підхід – це підхід, що передбачає моделювання та організацію навчального процесу за допомогою комплексу дидактичних форм, методів і засобів предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності студентів. Формування прогностичних умінь фахівця за умов контекстного підходу у навчанні здійснюється в ході послідовного залучення студентів до трьох базових та низки проміжних форм діяльності. Базовими є навчальна, квазіпрофесійна і навчально-професійна діяльності, перехідними – форми діяльності, що відповідають конкретним завданням навчання на відповідних етапах підготовки майбутніх фахівців. Отже, контекстний підхід сприяє досягненню низки важливих з погляду розвитку професійної спрямованості майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) цілей: підвищенню їхньої пізнавальної активності; формуванню пізнавальної та професійної мотивації; формуванню ціннісного ставлення до професії психолога (спеціального, клінічного); забезпеченню поступового переходу студентів від навчальної до професійної діяльності [8, с. 55].

Тільки комплексне поєднання проаналізованих концептуальних підходів створює передумови для глибокого розуміння і осягнення суті досліджуваного феномену сформованості прогностичних умінь в контексті становлення професійної самосвідомості психологів (спеціальних, клінічних).

Проведене дослідження операційно-діяльнісного компоненту професійної самосвідомості дозволяє зазначити, що його номінація полягає у готовності до професійної діяльності та характеризує рівень вмінь майбутніх психологів (спеціальних, клінічних) використовувати способи вирішення діагностичних, змістово-процесуальних, прогностичних завдань. Систематизуємо вищезазначене:

– сформованість діагностичних вмінь полягає у здатності: визначати інноваційні проблеми у навчально-виховному процесі та виявляти чинники, що спричинили їх виникнення; діагностувати рівень розвитку особистості, навчально-пізнавальних потреб; рівень саморозвитку;

– сформованість змістово-процесуальних вмінь полягає у здатності: здійснювати пошук «інноваційної» інформації, фіксувати та обробляти її, формулювати і описувати проблему; генерувати та відбирати нові ідеї для досягнення актуальних цілей та вирішення психологічних та педагогічних завдань (проектувальний компонент); оволодіти знаннями методологічних і теоретичних основ, методик з навчання різних предметів, концептуальних основ структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), уміння застосувати знання в педагогічній і громадській діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції, оволодіти знаннями методологічних і теоретичних основ, методик з навчання різних предметів, концептуальних основ структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), уміння застосувати знання та виконувати основні професійно-методичні функції, уміння застосовувати набуті інтегративні знання в умовах корекційної роботи; розуміння клінічної складності дефекта, психолого-педагогічних особливостей та перспектив індивідуального розвитку; вибір науково обґрунтованих підходів до складання відповідних корекційних програм (конструктивний компонент); продуктивно застосовувати психологічні та педагогічні нововведення; творчо і оптимально використовувати зміст, технології, методи, прийоми, засоби з

практики фахових дисциплін у закладі вищої освіти; залучення до різних видів професійної діяльності й організація даної діяльності. Організаторські уміння психолога (спеціального, клінічного) включають наступні складові: мобілізаційні, інформаційні, розвивальні і орієнтаційні; оволодіти технологією психолого-педагогічної взаємодії, що передбачає усвідомлення її цілей і завдань, вирішенню яких підпорядковується процес обміну інформацією пізнавального (медико-біологічного, психологічного, педагогічного) і ефективно-оцінного (емоційно-позитивного) характеру, готовність до творчого співробітництва і творчого спілкування, вироблення єдиної стратегії взаємодії суб'єктів між собою, організація сприйняття і розуміння партнерами різних технологій, методів і прийомів корекційної роботи для об'єднання зусиль із метою досягнення єдиної мети (організаційний компонент);

– сформованість прогностичних вмінь полягає у здатності: формулювати цілі і завдання щодо застосування нововведення, розвитку інноваційної особистості фахівця; прогнозувати зміни, труднощі, засоби досягнення цілей, позитивні і можливі негативні сторони реалізації нововведення; аналізувати і узагальнювати одержані результати застосування педагогічних та психологічних інновацій, порівнювати їх з попередніми; визначати рівень своєї готовності до професійної діяльності та шляхи його підвищення.

Суспільство двадцять першого століття чекає на психолога (спеціального, клінічного), який володіє системою професійних знань і умінь, вміє підтримувати конкурентоспроможний рівень психолого-педагогічної підготовки, знайомий з новітніми досягненнями і науково-педагогічними дискусіями на національному та світовому рівнях, прагне до постійного саморозвитку, самовдосконалення та професійного самоздійснення, тобто є готовим до професійної діяльності в галузі спеціальної освіти. Подальшим дослідженням передбачається практичне запровадження теоретико-методичних аспектів професійної підготовки психологів (спеціальних, клінічних) в галузі спеціальної освіти з позиції психолого-педагогічної проблеми.

Використана література:

1. **Затворнюк А. М.**, Формування у майбутніх психологів психологічної готовності до професійного самовдосконалення: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2013. 230 с.
2. **Катюк Я. Л.**, Особистісно-орієнтовані основи розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів в системі післядипломної педагогічної освіти. АПН України, Ун-т менедж. освіти. М., 2004. С. 127-152.
2. **Синьов В. М., Пометун О. І., Кривуша В. І., Супрун М. О.** Основи теорії виховання. Навч. посіб. К.: МП «Леся», 1997. 140 с.
3. **Супрун Д. М.** Операційно-діяльнісний компонент професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017, № 7 (71), С. 134-149.
4. **Супрун Д. М.** Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2017. 392 с.
5. **Супрун Д. М.** Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти. (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03). Київ. 2018. 657 с.
6. **Супрун Д. М.** Management - a component of psychologists' professional training (Менеджмент – складова професійної підготовки психологів): Навчально-методичний посібник для студентів, слухачів магістратури та практикуючих психологів. К. 2016. 250 с.
7. **Супрун М. О.** Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX-перша половина XX ст.): Монографія К.: Вид. КЮІ МВСУ Паливода А. В. 2005.
8. **Heider F.** The Psychology of Interpersonal Relations. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1958. 179 p.

References

1. **Zatvorniuk A M.**, Formuvannia u majbutnix psychologiv psychologichnoyi gotovnosti do profesijnogo samovdoskonalennia: dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. K., 2013. 230 s.
2. **Katyuk Ya. L.**, Osobystisno-orientovani osnovy rozvytku profesijnoyi samosvidomosti majbutnix psyholohiv v systemi pisyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity. APN Ukrayiny, Un-t menedzh. osvity. M., 2004. S. 127-152.
2. **Sinov V. M., Pometun O. I., Krivusha V. I., Suprun M. O.** Osnovy teoriiy vihovannya: Navch. posib. K.:MP «Lesia». 1997. 140 s.
3. **Suprun D. M.** Operatsiyno-diyalnisnyi component profesijnoyi pidgotovky psychologiv v haluzi spetsialnoyi osvity. Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tehnologiyi. SumDPU imeni A. S. Makarenko, 2017, № 7 (71), S. 134-149.
4. **Suprun D. M.** Profesiynna pidgotovka psychologiv v haluzi spetsialnoyi osvity. K.: Vydavnytstvo NPU M. P. Dragomanova. 2017. 359 s.
5. **Suprun D. M.** Teoriya ta praktyka profesijnoyi pidgotovky psychologiv v haluzi spetsialnoyi osvity. (dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.03). K. 2018. 657 s.

6. **Suprun D. M.** Management - a component of psychologists' professional training: Navchalno-methodychnyi posibnik dlia studentiv, sluhachiv magistratury ta praktykuiuchykh psychologiv. K., 2016. 250 s.
7. **Suprun M. O.** Korektsiine navchannia uchniv dopomizhnikh zakladiv osvity: vytoky, stanovlennia ta rozvytok (druga polovyna XIX-Persha polovyna of XX century.): Monographia. K.: View. KYUI MVSU Palivoda AB. 2005.
8. **Heider F.** The Psychology of Interpersonal Relations. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1958. 179 p.

Супрун Д. Н., Григоренко Т. В. Операционно-деятельностный компонент становления профессионального самосознания психологов (специальных, клинических)

В статье исследовано современное состояние исследования профессионального самосознания. Анализируются практические аспекты его совершенствования. Рассмотрены различные методики в контексте указанной темы исследования. Освещены сущность и структура исследования профессионального самосознания. Обозначены элементы определения, критерии и показатели его сформированности. Особое внимание уделяется поиску и разработке критериев, оптимального комплекса методов осуществления психологической диагностики, который обуславливает определение уровня развития профессиональной подготовки, разработке программы её развития и определению психологической эффективности разработанной программы совершенствования деятельности психологов (специальных, клинических) по её развитию. Доказана тесная связь операционно-деятельностного компонента психологов (специальных, клинических) с такими личностными характеристиками, как адекватная самооценка, самоанализ, социальные ценности, направленность на дело, креативность, ответственность, социальная адаптированность, саморегуляция.

Ключевые слова: исследование профессионального самосознания, методология, методы научного психологического исследования, профессиональная подготовка, операционно-деятельностный компонент.

Suprun D. , Hryhorenko T. Operating-activity component of incipience of professional psychologists' (special, clinical) self-consciousness.

The present-day state of research of professional self-consciousness is explored. The practical aspects of its improving are analysed. The different methods of research in this field are determined. Sense and its structure are viewed. The main elements of professional self-consciousness, the definition, criteria and indicators of its formation are outlined. Particular attention is paid to finding and developing the criteria, the optimal range of methods of psychological diagnosis, which determines the level of professional training, the development the psychological effectiveness of program designed to improve psychologists' (special, clinical) performance aimed on its development. A close connection of operating-activity component with such personal psychologists' (special, clinical) characteristics as self-esteem, self-awareness, social values, which focuses on business, creativity, responsibility, social adaptability, self-regulation is confirmed. In order to determine the level of professional components developed criterion framework, aimed at identifying qualitative changes in the development of certain aspects and manifestations of mental activity of psychologists (special, clinical), which ensures their self-life, values and system of values, orientation and awareness of the needs, motivations and interests, subjectivity of behavior, the ability to responsible, self-sufficient and adequate responsibility in different situations.

Keywords: research of professional self-consciousness, methodology, scientific psychological-pedagogical investigation's methods, professional motivation, operating-activity component.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2018 р.

Статтю прийнято до друку 10.12.2018 р.

УДК 811.111/24(075)...351.743

Супрун Д.М. darya7@ukr.net
Чуб К. Ф.

**РЕЗУЛЬТАТИВНО-РЕФЛЕКСИВНИЙ КОМПОНЕНТ
В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГІВ
В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Висвітлено нагальний стан проблеми становлення та розвитку системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти. Аналізуються практичні аспекти її вдосконалення. Проведено аналітичний огляд наукової думки дослідників сучасності. Розглядаються різноманітні методики наукових пошуків у межах означеної проблеми дослідження.

На основі проведеного аналізу уточнено зміст професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти та визначено компоненти структури готовності майбутнього конкурентоспроможного фахівця-психолога (в аспекті інноваційної діяльності), підготовленого до роботи в сучасних ринкових умовах. Доведений тісний зв'язок результативно-рефлексивний компоненту з такими особистісними характеристиками, як адекватна самооцінка, самосвідомість, самоаналіз, соціальні цінності, направлені на справу, креативність, відповідальність, соціальна адаптованість, саморегуляція. З метою визначення рівня сформованості професійних складових розроблена критеріальна база, спрямована на встановлення якісних змін в розвитку певних сторін та проявів психічної діяльності психологів, якою забезпечується їх життєве самовизначення, цінності та система ціннісних орієнтацій, спрямування та усвідомлення потреб, мотивів та інтересів, суб'єктивність поведінки, здатність до відповідальних, самостійних дій у різноманітних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: методологія, методи наукового психологічного дослідження, професійна підготовка, результативно-